

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені М. П. ДРАГОМАНОВА**

ПУСТОВАЛОВ ІВАН ВІКТОРОВИЧ

УДК 378.159

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЦІНІСНО-СМИСЛОВОЇ СФЕРИ
ОСОБИСТОСТІ ПІДЛІТКІВ В СІМ'ЯХ ПОВТОРНОГО ШЛЮБУ**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ – 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Державному вищому навчальному закладі «Університет менеджменту освіти» Національної академії педагогічних наук України.

Науковий керівник – доктор психологічних наук, професор
Бондарчук Олена Іванівна,
ДВНЗ «Університет менеджменту освіти»,
кафедра психології управління, завідувач.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук,
старший науковий співробітник
Яблонська Тетяна Миколаївна,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
кафедра психології розвитку, доцент;

кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник
Пенькова Олена Іванівна,
Інститут психології імені Г. С. Костюка
НАПН України, лабораторія розвитку особистості
ім. П. Р. Чамати, провідний науковий співробітник

Захист відбудеться 31 травня 2017 р. о 14:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.10 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Із дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано «27» квітня 2017 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. В. Долинська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Кардинальні соціальні зміни в українському суспільстві зумовили виникнення іншої системи ціннісних орієнтацій і наповнили іншими життєвими смислами життя його громадян. Унаслідок цього набувають особливої ваги питання формування та розвитку психологічно здорової особистості підростаючої молоді, які, в першу чергу, пов'язані з її ціннісно-смысловим самовизначенням.

Найбільш актуальною проблемою формування ціннісно-смыслові сфери особистості постає в підлітковому віці, оскільки цей вік є сензитивним щодо самовизначення особистості (Б. Братусь, Л. Виготський, Д. Ельконін та ін.). Саме в підлітковому віці закладаються ті ціннісні основи, на яких буде будуватися смысловий напрям розвитку людини в її подальшому житті.

Особливе значення в цьому процесі належить сім'ї як першій соціальній інституції, в якій дитина засвоює моральні, духовні, ціннісні пріоритети, що багато в чому визначають її подальший особистісний розвиток, істотно впливають на продуктивність життєвої активності, на формування ціннісного ставлення до світу, життєвих планів і виконують регуляторну функцію в смысловому пошуку та моральній поведінці.

Разом з тим в останній час відбувається трансформація інституту сім'ї, одним із проявів якої є різке зростання кількості розлучень, розпаду та утворення нових сімей. Як наслідок, доволі значна кількість підлітків виховується у сім'ях повторного шлюбу, що зумовлює ризики їх особистісного розвитку загалом і ціннісно-смыслові сфери зокрема. Це й визначає доцільність дослідження проблеми розвитку ціннісно-смыслові сфери підлітків із сімей повторного шлюбу.

Слід зазначити, окремі аспекти зазначеної проблеми вже були предметом уваги дослідників. Так, вивчалися особливості розвитку ціннісно-смыслові сфери особистості загалом (Л. Божовіч, З. Карпенко, К. Клакхон, Г. Костюк, О. Леонт'єв, С. Максименко, А. Петровський, Ю. Приходько, Г. Радчук, Д. Рісмен, М. Рокич, С. Рубінштейн, Т. Титаренко, Ш. Шварц, М. Яницький та ін.) та підлітка зокрема (В. Аверін, М. Боришевський, І. Булах, О. Пенькова, Л. Регуш, Т. Яблонська та ін.). Досліджувався вплив різноманітних аспектів сімейного виховання на особистісний розвиток підлітків (Ю. Альошіна, Т. Андрєєва, О. Бондарчук, Г. Бєвз, Л. Гозман, А. Гюггенбюль-Крейг, Е. Ейдемільер, І. Кон, О. Пенькова, В. Сатір, Г. Фідгор, Л. Шнейдер, А. Шутценбергер, В. Юстіцкіс, Т. Яблонська та ін.), у тому числі на його цінності, смисли тощо (Т. Андрєєва, І. Артюхова, М. Боришевський, І. Булах, К. Журба, О. Кононко, Т. Кравченко, О. Максимович, Т. Олексєенко, Л. Повалій, В. Постовий, Ю. Сидорик та ін.).

Щодо проблеми впливу сім'ї повторного шлюбу на розвиток особистості підлітків, зокрема її ціннісно-смыслові сфери, то, попри всю актуальність, вона не виступала предметом спеціального наукового дослідження, тоді як її дослідження дозволить отримати дані щодо психологічних особливостей, рівнів розвитку структурних компонентів та розробити психологічно обґрунтовані засоби сприяння її формування й розвитку.

Актуальність і недостатня розробленість зазначеної проблеми зумовили вибір теми дисертаційного дослідження: *«Психологічні особливості ціннісно-смыслові сфери особистості підлітків в сім'ях повторного шлюбу»*.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в межах науково-дослідних тем кафедри психології управління ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» НАПН України «Психологічне забезпечення діяльності освітніх організацій в умовах соціальних трансформацій» (2012–2016 рр.). Тему дисертаційного дослідження затверджено на засіданні вченої ради ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» (протокол № 6 від 12.06.2012 р.) й узгоджено в Раді НАПН з координації наукових досліджень в галузі педагогіки і психології в Україні (протокол № 8 від 30.10.2012 р.).

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та експериментально дослідити психологічні особливості ціннісно-сислової сфери особистості підлітків із сімей повторного шлюбу; розробити й апробувати психологічну програму її розвитку.

В основу дослідження покладено загальне *припущення* про те, що ціннісно-сислова сфера особистості підлітків із сімей повторного шлюбу набуває своєї специфіки через певну дисфункціональність внутрішньосімейних взаємин, пов'язану з попереднім негативним досвідом сімейної соціалізації, та піддається корегуванню через розвиток її складових у процесі спеціально організованого психологічного навчання.

Відповідно до мети дослідження й висунутої гіпотези були поставлені такі **завдання дослідження:**

- 1) визначити основні наукові підходи до дослідження проблеми ціннісно-сислової сфери особистості та розробити структурно-функціональну модель ціннісно-сислової сфери підлітків;
- 2) обґрунтувати психологічну специфіку сім'ї повторного шлюбу та її вплив на ціннісно-сислову сферу особистості підлітків;
- 3) дослідити психологічні особливості ціннісно-сислової сфери особистості підлітків із сімей повторного шлюбу порівняно з підлітками з сімей першого шлюбу;
- 4) обґрунтувати, розробити та апробувати психологічну програму розвитку ціннісно-сислової сфери особистості для підлітків із сімей повторного шлюбу та підготувати психологічні рекомендації для фахівців-психологів, які працюють з такими підлітками.

Об'єкт дослідження – ціннісно-сислова сфера особистості підлітків.

Предмет дослідження – психологічні особливості ціннісно-сислової сфери особистості підлітків із сімей повторного шлюбу.

Для розв'язання поставлених завдань використовувались такі **методи дослідження:** а) *теоретичні* – аналіз, систематизація, порівняння та узагальнення даних теоретичних й експериментальних досліджень, теоретичне моделювання та ін.; б) *емпіричні* – спостереження; бесіда, психодіагностичні методи: тестування, психологічний експеримент (констатувальний, формувальний); в) *статистичні методи:* кореляційний, факторний, дисперсійний аналіз; опрацювання статистичних даних проводилося за допомогою комп'ютерної програми SPSS for Windows (версія 20.0).

На різних етапах дослідження використано діагностичні методики, що спрямовані на вивчення компонентів ціннісно-сислової сфери особистості підлітків: а) *мотиваційно-потребового:* «Вивчення мотиваційно-потребової сфери особистості» (автор – В. Лях, Г. Юшкевич та ін.), б) *емоційно-оцінного* «Вивчення

загальної емоційної спрямованості особистості» (автор – Б. Додонов), б) *поведінкового* «Незавершені речення Сакса-Сіднея» (автор – Д. Сідней), «Батьківсько-дитячі стосунки очима підлітків» (автори – О. Карабанова та П. Трояновська), г) *смислоутворювального* «Смисложиттєві орієнтації» (автор – Д. Леонтєв) тощо.

Експериментальна база дослідження. Дослідження проводилося впродовж 2012–2016 рр. У дослідженні взяли участь 415 дітей віком 13–14 років – 182 дівчинки (43,9%) та 233 хлопчики (56,1%), з них – 296 дітей (71,3%) із сімей першого шлюбу, 119 дітей (28,7%) – повторного. Дослідження проводилося на базі загальноосвітніх навчальних закладів №№ 15, 21, 41 м. Сімферополя, № 21 м. Вінниці, гімназії № 109 у м. Києві.

Наукова новизна та теоретичне значення дисертаційного дослідження полягають у тому, що:

вперше розроблено та обґрунтовано структурно-функціональну модель ціннісно-сміслової сфери особистості підлітків, визначено її сутність, як особливої, багаторівневої *структури*, що має свою особливу ієрархію і складається з мотиваційно-потребового, емоційно-оцінного, поведінкового та смислоутворювального *компонентів*; виокремлено *критерії* (збалансованість, духовність і гармонійність; позитивне ціннісне ставлення; дієвість і толерантність; осмисленість і самоконтроль) і *показники* (сформованість потреб, які відповідають віковій специфіці: дружбі, прийнятті та підтримці з боку оточуючих та ін.; збалансованість і гармонійність розвитку потреб особистості з відносним переважанням потреб у духовному вдосконаленні, емоційній близькості тощо; значущість мотивації саморозвитку в ієрархії вікових потреб; здатність емоційної оцінки життя, позитивне емоційне сприйняття процесу життя; ціннісне ставлення до оточення, емпатійна спрямованість, здатність розпізнавати емоції інших людей та контролювати власний емоційний стан, переважання спрямованості на: допомогу оточуючим у процесі спілкування, діяльності; пізнання; готовність реалізувати потреби у духовному вдосконаленні, емоційній близькості, безконфліктна та толерантна взаємодія з іншими людьми, у тому числі з батьками, прагнення до емоційної близькості з ними; осмисленість процесу життя, наявність мети, знання себе (самоусвідомлення, самоконтроль), адекватність самооцінки, усвідомлене ставлення до процесу життя, наявність цілей та життєвих перспектив, їх адекватна оцінка. тощо); *рівні* (високий, середній, низький) *сформованості ціннісно-сміслової сфери у підлітковому віці* виявлено та описано психологічні особливості ціннісно-сміслової сфери особистості підлітків із сімей повторного шлюбу; теоретично обґрунтовано, розроблено та апробовано психологічну програму розвитку ціннісно-сміслової сфери особистості підлітків із сімей повторного шлюбу, а також доведено її ефективність;

уточнено поняття про ціннісно-сміслову сферу особистості як багаторівневу структуру, що має свою особливу ієрархію, розвиток якої відбувається завдяки інтеріоризації сімейних і суспільних цінностей, що формують у підлітків систему особистісних смислів;

набули подальшого розвитку положення про розвиток ціннісно-сміслової сфери особистості тощо.

Практичне значення роботи полягає в тому, що апробований пакет діагностичних методик та розроблена психологічна програма розвитку ціннісно-сислової сфери особистості підлітків із сім'ях повторного шлюбу можуть бути використані практикуючими психологами, соціальними педагогами у системі освіти, консультаційних центрах, викладачами ВНЗ для підготовки психологів й педагогів та підвищення їх кваліфікації. Розроблений та апробований у дослідженні методичний інструментарій може стати складовою моніторингу проблем особистісного розвитку підлітків у системі освіти. Теоретичні положення, одержані результати та висновки дослідження можуть використовуватися у процесі викладання навчальних дисциплін «Педагогічна та вікова психологія», «Психологія сім'ї», «Практикум з групової психокорекції», «Тренінг особистісного зростання» при підготовці психологів й педагогів у ВНЗ.

Апробація та впровадження результатів дисертаційного дослідження. Основні положення дисертації доповідались та отримали схвалення на: 11 Міжнародних конференціях; 7 Всеукраїнських конференціях та на засіданнях кафедри психології управління ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» (2012–2016 рр.).

Результати дослідження *впроваджено* в навчально-виховний процес гімназії № 109 ім. Т. Г. Шевченка (м. Київ) (довідка № 94 від 22 вересня 2016 р.), Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» (довідка № 20-05/426-1 від 14 листопада 2016 р.), Центрального інституту післядипломної педагогічної освіти ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» (довідка № 19-03/36 від 28 листопада 2016 р.), Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (довідка № 282/03-а від 15 листопада 2016 р.), Івано-Франківський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти (довідка № 01-16/ 64-д від 23 листопада 2016 р.).

Публікації. Основні результати відображено в 12 одноосібних наукових публікаціях, серед яких: 3 статті у збірниках, включених до міжнародних наукометричних баз, 5 статей у вітчизняних фахових виданнях, 4 – матеріали науково-практичних конференцій.

Структура і об'єм роботи: дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел, що складає 268 найменувань (з них 9 – англійською мовою), 13 додатків. Дисертація містить 20 таблиць та 21 рисунок на 18 сторінках. Основний зміст дисертації викладено на 168 сторінках, загальний зміст дисертації – 304 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

Вступ містить обґрунтування актуальності проблеми дослідження та обраної теми дисертаційної роботи, розкриває її об'єкт, предмет, основну мету, гіпотезу та завдання, методологічні та методичні підходи. Викладено наукову новизну, теоретичне та практичне значення роботи. Наведено відомості про апробацію результатів дослідження та публікації за темою дисертаційної роботи.

У **першому розділі** роботи «*Теоретичні засади дослідження проблеми ціннісно-сислової сфери підлітків із сімей повторного шлюбу*» висвітлено основні

підходи у вітчизняній та зарубіжній психології щодо дослідження ціннісно-сміслової сфери особистості; викладено теоретичний аналіз змісту і співвідношення понять «цінності», «ціннісні орієнтації», «смысл»; обґрунтовано та розроблено структурно-функціональну модель розвитку ціннісно-сміслової сфери підлітків; проаналізовано специфіку та психологічні особливості сім'ї повторного шлюбу як чинника становлення і розвитку ціннісно-сміслової сфери підлітків.

Проведено теоретичний аналіз основних підходів дослідження ціннісно-сміслової сфери особистості у вітчизняній та зарубіжній психології: психоаналітичного (З. Фрейд, К. Юнг, А. Адлер, Е. Фромм, К. Хорні та ін.), біхевіористичного (Е. Толмен, Б. Скіннер та ін.), когнітивного (К. Левін, Ж. Нюттен, Ж. Піаже, Ф. Хайдер, Л. Фестінгер та ін.), культурно-історичного (Ф. Василюк, Л. Виготський та ін.), гуманістично-екзистенціального (Л. Бінсвангер, А. Маслоу, К. Роджерс, В. Франкл, К. Ясперс та ін.), аксіопсихологічного (З. Карпенко, Г. Радчук та ін.), акмеологічного (Б. Ананьєв, О. Реан та ін.), системно-діяльнісного (К. Абульханова-Славська, О. Асмолов, О. Леонт'єв, Д. Леонт'єв, С. Рубінштейн, В. Сержантов та ін.), диспозиційного (Г. Оллпорт, В. Ядов та ін.), особистісно-орієнтованого (І. Бех та ін.), раціогуманістичного (Г. Балл, Р. Трач та ін.), генетико-моделюючого (С. Максименко, В. Осьодло та ін.) підходів.

Показано, що найбільш доцільним у контексті досліджуваної проблеми є гуманістичний (А. Маслоу, К. Роджерс, В. Франкл та ін.) і системно-діяльнісний підходи (О. Леонт'єв, Д. Леонт'єв, В. Сержантов та ін.) як такі, що дозволяють системно вивчити ціннісно-сміслову сферу особистості в умовах її діяльності. Як наслідок констатовано, що структуру ціннісно-сміслової сфери особистості складають суспільні цінності, особистісні ціннісні орієнтації та смислові структури свідомості людини. Розвиток та формування ціннісно-сміслової сфери особистості людини відбувається впродовж усього її життя, зміст та структура ціннісно-сміслової сфери можуть змінюватися у процесі діяльності як в умовах цілеспрямованого формування особистості – виховання, так і за стихійного впливу суспільства у процесі життя.

Здійснено теоретичний аналіз психологічних досліджень вікових особливостей ціннісно-сміслової сфери особистості підлітків (І. Булах, О. Карабанова, О. Пенькова, Т. Яблонська та ін.), за результатами якого констатовано, що саме в підлітковому віці актуалізується проблема вибору перспективних пріоритетів розвитку, постановки майбутніх цілей, окреслення стратегії життя та надання йому смислу.

Визначено, що головною специфікою підліткового періоду є те, що він характеризується складним сплетінням суперечливих тенденцій особистісного й соціального розвитку, коли суспільні й сімейні цінності та особистісні смисли починають формуватися у складну ієрархічно структуровану систему; відбувається інтенсивне формування системи ціннісних орієнтацій, які впливають на становлення особистості в цілому; складається нове смислове забарвлення відносин з оточуючими. Цей процес стимулюється інтимно-міжособистісним спілкуванням як провідною діяльністю даного вікового періоду, що зумовлює розмаїття форм сприйняття підлітками як власного внутрішнього світу, так і навколишнього

середовища. Водночас показано, що ця система знаходиться ще на стадії становлення і є нестійкою.

Уточнено *поняття ціннісно-сислової сфери підлітків як багаторівневої структури, що має свою особливу ієрархічну структуру та містить взаємопов'язану сукупність цінностей, ціннісних орієнтацій, особистісних смислів, які у своїй взаємодії впливають на базові аспекти провідної діяльності підліткового віку*; при тому особистісні смисли визначено як наслідок процесу усвідомлення та включення до структури окремої особистості цінностей, що притаманні певному суспільству та його провідним інститутам (сім'я, школа та ін.).

За результатом теоретичного аналізу структурних складових ціннісно-сислової сфери особистості (О. Сірий, М. Яницький та ін.) та психологічних механізмів, її формування (З. Карпенко, Г. Печерська, Г. Радчук та ін.) розроблено структурно-функціональну *модель ціннісно-сислової сфери особистості підлітків* (рис. 1), у структурі якої виокремлено *мотиваційно-потребовий* (сукупність мотивів і потреб підлітків), *емоційно-оцінний* (ціннісно-орієнтована емоційна спрямованість), *поведінковий* (цінність взаємодії з іншими людьми) та *смыслеутворювальний* (сукупність особистісних смислів, що визначають цілі та життєву перспективу особистості) компоненти, психологічні механізми (ідентифікація, рефлексія, ціннісне самовизначення, інтеріоризація, емоційне переживання, емоційна оцінка, персоніфікація, екстеріоризація, цілепокладання, проектування та ін.), що впливають на її розвиток.

Показано, що взаємодія цих компонентів має циклічний, нелінійний, неперервний характер, унаслідок чого розвиток ціннісно-сислової сфери особистості підлітків через точки біфуркації, пов'язані з формуванням новоутворень підліткового віку (почуття дорослості, потреба у самоствердженні та ін.) в умовах специфічного зовнішнього впливу соціального оточення (родина, однолітки, школа та ін.), набуває конструктивного або деструктивного характеру.

Щодо підлітків із сімей повторного шлюбу зроблено припущення про зумовленість розвитку їх ціннісно-сислової сфери специфікою стилів сімейного виховання (Е. Ейдемільер, В. Юстицкіс та ін.), батьківського авторитету (Т. Кравченко, О. Бодальов та ін.), сімейного клімату (Д. Баумрінд, О. Карабанова та ін.), що відображають характер внутрішньосімейних взаємовідносин. Зокрема, йдеться про особливості як подружніх (мати-вітчим, батько-мачуха), так і батьківсько-дитячих стосунків (гармонійність-дисгармонійність, прийняття-відторгнення, авторитарність-демократичність, задоволення-незадоволення та ін.), які визначаються прихильністю та емоційним ставленням батьків і дітей один до одного.

Особливістю даних відносин у порівнянні з іншими видами міжособистісних відносин є їх висока суб'єктивна значущість для обох сторін, що набуває особливої ваги в сім'ях повторного шлюбу, в яких на взаємини членів сім'ї значно впливає попередній, як правило негативний, досвід сімейної взаємодії. Ці особливості у відносинах спричинено наслідками розірвання першого шлюбу, що позначається на психологічному стані підлітків у цих сім'ях (О. Захаров, Ж. Лофас, Г. Фідгор та ін.).

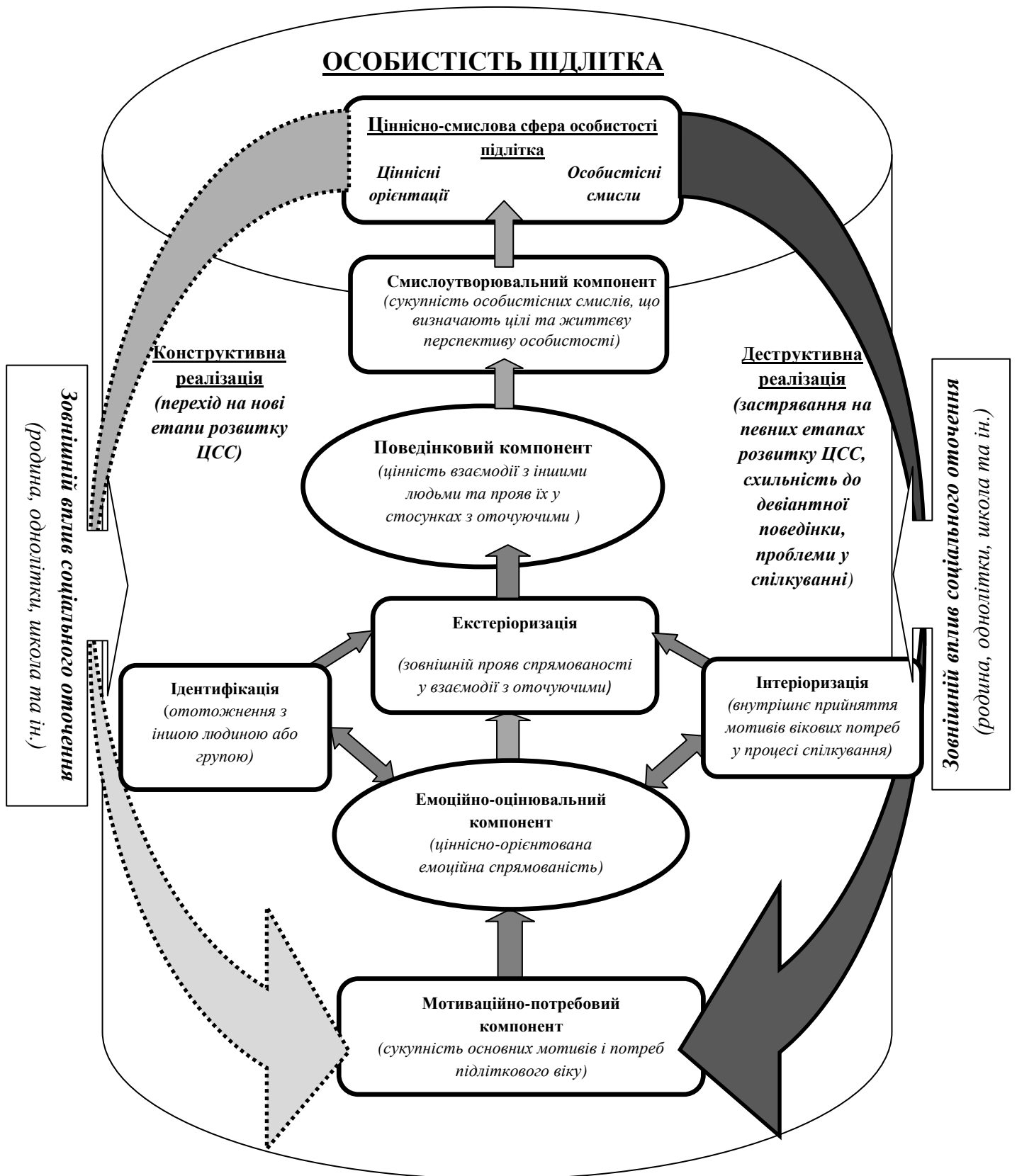

Рис. 1 Структурно-функціональна модель ціннісно-смилової сфери особистості підлітка

Визначені теоретичні положення було покладено в основу емпіричного дослідження особливостей ціннісно-сміслової сфери особистості підлітків із сімей повторного шлюбу.

У **другому розділі** *«Емпіричне дослідження психологічних особливостей ціннісно-сміслової сфери особистості підлітків у сім'ях повторного шлюбу»* представлено загальну стратегію емпіричного дослідження ціннісно-сміслової сфери особистості підлітків із сімей повторного шлюбу. Обґрунтовано добір діагностичного інструментарію методичної бази щодо дослідження психологічних особливостей ціннісно-сміслової сфери особистості підлітків із сімей повторного шлюбу, виокремлено та описано критерії та показники її розвитку. Наведено та проаналізовано результати дослідження психологічних особливостей ціннісно-сміслової сфери особистості підлітків із сімей повторного шлюбу як загалом, так і за окремими компонентами.

У рамках авторської структурно-функціональної моделі виокремлено критерії (збалансованість, духовність і гармонійність; позитивне ціннісне ставлення; дієвість і толерантність; осмисленість і самоконтроль) та показники розвитку ціннісно-сміслової сфери особистості підлітків; сформовано методичну базу її емпіричного дослідження (табл. 1).

За результатами емпіричного дослідження встановлено рівні розвитку ціннісно-сміслової сфери особистості підлітків, де високий рівень розвитку встановлювався у випадку, коли всі компоненти ціннісно-сміслової сфери особистості мали високий рівень розвитку (допускалась можливість наявності середнього рівня одного із компонентів). Низький рівень констатувався в разі виявлення низьких рівнів компонентів ціннісно-сміслової сфери (допускалась наявність середнього рівня одного із компонентів). Усі інші співвідношення рівнів компонентів були віднесені до середнього рівня розвитку ціннісно-сміслової сфери особистості підлітків із сімей повторного шлюбу.

За результатами дисперсійного аналізу даних отриманих за допомогою методик (табл. 1) констатовано, що 52,9 % підлітків із сімей повторного шлюбу мають низький рівень розвитку ціннісно-сміслової сфери на противагу підліткам з сімей першого шлюбу, де таких підлітків є лише 31,1 % ($p < 0,05$). У підлітків із сімей повторного шлюбу переважають потреби у визнанні, автономії, фізичному вдосконаленні, натомість потреби, що відповідають віковій специфіці (потреби у дружбі, прийнятті, повазі та підтримці з боку оточуючих, емоційної близькості, духовному вдосконаленні) важать для них значно менше.

Це, на нашу думку, є ознакою частково сформованої у підлітків ієрархії вікових потреб, що забезпечують гармонійність і збалансованість розвитку їх особистості. До того ж йдеться про доволі низький рівень їх прагнення до духовного вдосконалення, здатності до емоційної близькості, толерантності, самоконтролю, а також низьку цінність взаємодії з оточуючими людьми у тому числі з батьками, що є невід'ємною складовою провідної діяльності підліткового віку – спілкування.

47,1 % досліджуваних підлітків характеризуються середнім рівнем розвитку ціннісно-сміслової сфери, що виявляється у відносній збалансованості духовних і матеріальних потреб, водночас подекуди для таких підлітків особливої значущості набувають потреби у розвагах, комфорті та ін.

Методична база емпіричного дослідження психологічних особливостей ціннісно-сміслової сфери особистості підлітків в сім'ях повторного шлюбу

Компоненти та критерії їх сформованості	Показники	Методики дослідження
Мотиваційно-потребовий <i>Критерії:</i> <i>збалансованість, духовність і гармонійність</i>	Сформованість потреб, які відповідають віковій специфіці (дружбі, прийняття та підтримці з боку оточуючих та ін.); збалансованість і гармонійність розвитку потреб особистості (з відносним переважанням потреб у духовному вдосконаленні, емоційній близькості тощо значущість мотивації саморозвитку (духовного, фізичного, пізнання та ін.) в ієрархії вікових потреб.	«Методика вивчення мотиваційно-потребової сфери» (В. Лях, Г. Юшкевич та ін.).
Емоційно-оцінний <i>Критерії:</i> <i>позитивне ціннісне ставлення</i>	Здатність до позитивної емоційної оцінки життя, емоційне сприйняття процесу життя; ціннісне ставлення до оточення, емпатійна спрямованість, здатність розпізнавати емоції інших людей та контролювати власний емоційний стан; переважання спрямованості на допомогу оточуючим у процесі спілкування, діяльності; пізнання.	Методика «Загальна емоційна спрямованість» (Б. Додонов)
Поведінковий <i>Критерії:</i> <i>дієвість і толерантність</i>	Готовність реалізувати потреби у духовному вдосконаленні, емоційній близькості тощо; безконфліктна та толерантна взаємодія з іншими людьми, у тому числі з батьками, прагнення до емоційної близькості з ними.	Методика «Незавершені речення» Сакса-Сіднея (SSCT) Методика «Дитячо-батьківські відносини підлітків» (ДБВП) (О. Карабанова, П. Трояновська)
Смислоутворювальний <i>Критерії:</i> <i>осмисленість і самоконтроль</i>	Осмиленість процесу життя, його мети; усвідомлене ставлення до процесу життя, наявність цілей та життєвих перспектив, їх адекватна оцінка; знання себе (самоусвідомлення, самоконтроль); адекватність самооцінки тощо.	«Тест смисложиттєвих орієнтацій» (СЖО) (Д. Леонтьєв)

Натомість підлітків із сімей повторного шлюбу з високим рівнем розвитку ціннісно-сміслової сфери, які б характеризувалися збалансованістю та гармонійністю потреб, що відповідають віковому періоду з відносним переважанням потреб у духовному вдосконаленні, емоційній близькості, виявлено не було.

Аналіз результатів дослідження за методиками «Незавершені речення» Сакса-Сіднея «Дитячо-батьківські відносини підлітків» (О. Карабанова, П. Трояновська), «Методика вивчення мотиваційно-потребової сфери» (В. Лях, Г. Юшкевич та ін.) дав змогу визначити, що сім'я повторного шлюбу має вагомий вплив насамперед на мотиваційно-потребовий та поведінковий компоненти ціннісно-сислової сфери підлітків, які набувають певної специфіки через емоційне неприйняття змін у структурі сім'ї, дисгармонійні внутрішньосімейні міжособистісні взаємовідносини, незадоволення базових потреб підлітків, гендерну нерівність у взаємовідносинах з підлітками різної статі та ін., що підтверджується отриманими статистично значущими показниками. Водночас за показниками емоційно-оцінного та смислоутворювального компонентів ціннісно-сислової сфери особистості статистично значущих відмінностей у підлітків з сімей повторного і першого шлюбів виявлено не було.

Так, за результатами дисперсійного аналізу виявлено гендерні особливості розвитку окремих компонентів ціннісно-сислової сфери особистості підлітків у сім'ях повторного шлюбу. Зокрема, за показниками мотиваційно-потребового компоненту встановлено, що у хлопчиків із сімей повторного шлюбу менш виражена значущість потреби в повазі та підтримці з боку однолітків ($p < 0,05$), ніж у дівчат. Крім того хлопчики із сімей повторного шлюбу більше прагнуть до поваги з боку батьків та підтримки дорослого світу ($p < 0,01$), проте підлітки – дівчата з таких сімей менше прагнуть до емоційної близькості з батьками на відміну від хлопців ($p < 0,05$).

Дані висновки поглиблені й розширені результатами, отриманими за методикою «Дитячо-батьківські відносини підлітків», які дозволили з'ясувати найбільш повну й диференційовану картину дитячо-батьківських відносин загалом і в сім'ях повторного шлюбу зокрема. Так, за шкалою «прийняття» встановлено, що батьки із сімей повторного шлюбу, на думку підлітків, демонструють менше любові та уваги до них, ніж батьки в сім'ях першого шлюбу, особливо це стосується хлопчиків ніж дівчат (20,5 балів і 23,2 балів у середньому відповідно) (рис. 1; $p < 0,05$). До дівчат батьки виявляють більш «тотожні» почуття, при цьому вищі показники прийняття дівчат властиві вітчимами (24,8 балів у середньому) порівняно з матерями (23,7 балів у середньому) (рис. 2, $p < 0,01$).

Установлено особливості батьківсько-дитячих стосунків у сім'ях повторного шлюбу за шкалою «неадекватність образу дитини». У вітчима частіше сформований неадекватний, спотворений образ особистості хлопчиків ($p < 0,01$), а у матері – дівчат ($p < 0,01$).

Показники за шкалою «авторитарність» свідчать про те, що в сім'ях повторного шлюбу матері застосовують більш авторитарні методи до дівчат ($p < 0,01$), а вітчимами – до хлопців ($p < 0,01$).

У цілому за результатами констатувального експерименту встановлено психологічні особливості ціннісно-сислової сфери підлітків із сімей повторного шлюбу порівняно із підлітками із сімей першого шлюбу: часткова сформованість потреб, що відповідають віковій специфіці: дружбі, прийнятті та підтримці з боку оточуючих та ін.; незбалансованість і дисгармонійність духовних і матеріальних потреб; в ієрархії потреб більш значущими є потреби у фізичному вдосконаленні,

розвагах та переважання гедоністичної спрямованості, слабка мотивація саморозвитку (духовного, фізичного, пізнання тощо); негативна емоційна оцінка процесу життя, відсутність навичок самоконтролю емоційних станів; конфліктність та низька толерантність у взаємодії з іншими людьми, особливо з батьками; слабка готовність до реалізації потреб у духовному вдосконаленні та емоційній близькості з оточенням; недостатній рівень самоусвідомлення.

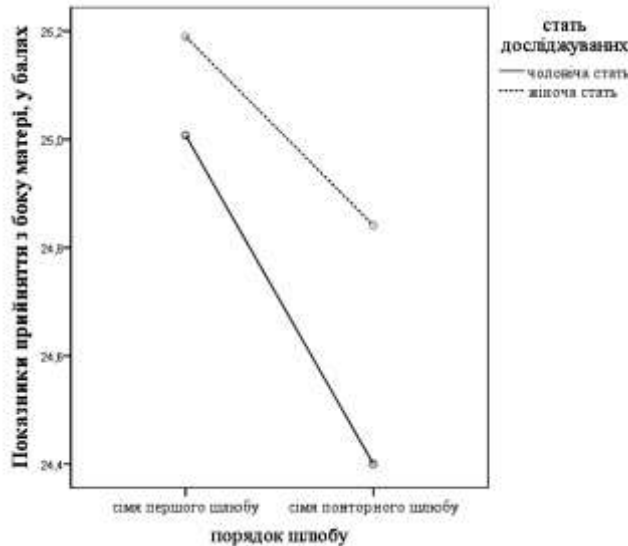

Рис. 2 Особливості прийняття з боку матері підлітків із сімей повторного та першого шлюбів

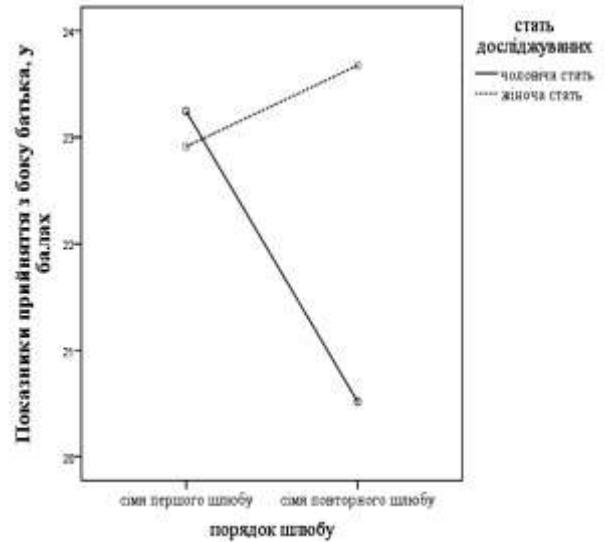

Рис. 3 Особливості прийняття з боку батька в підлітків із сімей повторного та першого шлюбів

Загалом констатовано переважання низького рівня розвитку ціннісно-сислової сфери особистості підлітків із сімей повторного шлюбу, що свідчило про доцільність розробки психологічної програми розвитку ціннісно-сислової сфери особистості таких підлітків за участю та підтримки з боку їх батьків.

У **третьому розділі** «Психологічні засоби сприяння розвитку ціннісно-сислової сфери особистості у підлітків із сімей повторного шлюбу» наведені результати теоретичного обґрунтування та експериментальної перевірки психологічної програми розвитку ціннісно-сислової сфери особистості підлітків із сімей повторного шлюбу. Розкрито зміст і структуру програми, викладені результати експериментальної перевірки її ефективності в умовах загальноосвітнього навчального закладу, запропоновані методичні рекомендації для психологів і вчителів щодо особливостей формування ціннісно-сислової сфери особистості підлітків із сімей повторного шлюбу.

У психологічних дослідженнях останніх років (І. Булах, О. Відінеєва, О. Карабанова, Е. Романова та ін.) зазначається, що в підлітковому віці на ціннісно-сислову сферу особистості як динамічну систему, що знаходиться на етапі становлення, можливо здійснити позитивний розвивальний психологічний вплив, спираючись на провідний вид діяльності (спілкування) у цьому віці. Підкреслюються пріоритетність цілеспрямованого формування ціннісно-сислової сфери підлітків за допомогою принципів психологічного впливу, що обумовлюють смислову ампліфікацію цінностей підлітків на основі співвіднесення індивідуальних

планів особистісної життєдіяльності з гуманістичними смислами загальнолюдського буття. Такий підхід забезпечує формування ціннісно-сміслових орієнтацій як стійкої властивості особистості, що сприяє становленню світогляду та осмисленому ставленню до оточуючої дійсності, здатності підлітків до саморефлексії тощо. Як наслідок, особистісні смисли формуються в певну систему, яка характеризується динамічністю, ієрархічністю і стійкістю та опосередковує подальший розвиток ціннісних орієнтацій, світогляду, ідентичності (О. Сірій, М. Яницький).

Ураховуючи результати теоретичного аналізу і констатувального експерименту, розроблено та впроваджено психологічну програму розвитку ціннісно-сміслової сфери особистості підлітків із сімей повторного шлюбу, яка складалась з чотирьох модулів.

Модуль 1. «Потреби та мотиви підліткового віку» був спрямований на розвиток у підлітків із сімей повторного шлюбу базових уявлень про загальнолюдські та соціальні потреби, що відповідають їх віковій специфіці, методи самопізнання та самовдосконалення, вміння орієнтуватись у світі власних потреб, самоконтроль власної мотиваційної спрямованості, а також стимуляцію до прагнення самовиховання й самовизначення.

Модуль 2. «Емоції та цінності в житті підлітків» передбачав аналіз емоційної та ціннісної сфер особистості, розширення уявлень досліджуваних про загальнолюдські цінності, почуття та емоції інших людей, а також сприяння розвитку емоційної зрілості, толерантності та корегування ієрархії особистісних ціннісних пріоритетів.

Модуль 3 «Цінність взаємодії з іншими людьми» був націлений на аналіз різних стилів взаємодії з оточуючими, визначення ефективних засобів взаємодії, яка базується на ціннісному, демократичному, толерантному ставленні до оточуючих у тому числі й до батьків, орієнтації на досягнення емоційної близькості з ними.

Модуль 4. «Смисл життя і майбутнє» був спрямований на актуалізацію в підлітків прагнення до пошуку та реалізації власного смислу життя на основі розвитку адекватної самооцінки, ціннісних орієнтирів життєвої програми та наявності відповідних життєвих цілей.

Психологічною програмою розвитку ціннісно-сміслової сфери особистості підлітків із сімей повторного шлюбу передбачено активні методи та прийоми групової роботи: психогімнастичні вправи («Паперові перегони», «Хто не встиг – той отримав» та ін.), сюжетно-рольові ігри («Корабельна аварія. Острів», «Театральна п'єса, що прийнятна для всіх» та ін.), аналіз ситуацій (кейс-метод) («Зіпсована вечеря» та ін.), рухливі ігри («Естафета з кульками», «Сніжки» та ін.), індивідуальну й групову рефлексію, а також методики арт-терапії «Моя справжня сім'я» та ін.) й медитативно-релаксаційні вправи.

Програма реалізована у вигляді тренінгу загальною кількістю 72 год., з яких – 48 год. аудиторних занять, 20 год. самостійної роботи, що включала виконання домашніх завдань із залученням батьків і 4 години семінару-тренінгу безпосередньо з батьками. Заняття проводилися 1 раз на тиждень по 2 години протягом 6 календарних місяців за рахунок класних годин (форма занять – групова). Місцем для проведення були: зал для проведення тренінгів, класні приміщення, які дозволяли проводити як аудиторну роботу, так і роботу в малих групах, рухливі та

психотехнічні вправи тощо. Семінар-тренінг із батьками проводився в два етапи. Формувальний експеримент тривав 2013–2015 рр. на базі гімназії № 109 м. Києва.

Аналіз результатів апробації психологічної програми розвитку ціннісно-сислової сфери особистості підлітків із сімей повторного шлюбу довів її ефективність. Порівняльний аналіз першого (до формувального експерименту) та другого (після формувального експерименту) зрізів свідчить про статистично значущі позитивні зміни у рівнях розвитку ціннісно-сислової сфери особистості досліджуваних з експериментальної групи ($p < 0,05$), у той час, як у контрольній групі таких змін зафіксовано не було (табл. 2).

Таблиця 2

Порівняльний аналіз за рівнями розвитку ціннісно-сислової сфери особистості підлітків в сім'ях повторного шлюбу в експериментальній і контрольній групах на початку та після проведення експерименту

Групи	Рівні та показники розвитку (кількість досліджуваних, у %)					
	До формувального експерименту			Після формувального експерименту		
	Низький	Середній	Високий	Низький	Середній	Високий
Контрольна	52,5	47,5	0,0	47,5	52,5	0,0
Експериментальна	57,5	42,5	0,0	20,0*	70,0*	10,0*

Примітка. * – відмінності значущі на рівні $p < 0,05$

В експериментальній групі зафіксовано статистично значущі відмінності ($p < 0,05$) у рівнях розвитку ціннісно-сислової сфери особистості підлітків: зменшення досліджуваних з низьким рівнем з 57,5% до 20,0%, збільшення високого рівня розвитку з 0% до 10,0% та середнього – з 42,5% до 70,0%.

Найбільш суттєві зміни виявлено у показниках мотиваційно-потребового (зростання на 15,0% учасників експериментальної групи з високим рівнем її розвитку) та поведінкового (зростання на 12,5% кількість досліджуваних з високим рівнем її розвитку) компонентів ціннісно-сислової сфери особистості підлітків ($p < 0,05$).

Зокрема, у підлітків спостерігалось структурування ієрархії потреб у бік їх збалансованості й гармонійності за рахунок підвищення мотивації до духовного саморозвитку, більш позитивна емоційна оцінка процесу життя тощо. Відбулося формування навичок самоконтролю емоційних станів, зниження конфліктності та підвищення толерантності у взаємодії з іншими людьми, особливо з батьками, прагнення до емоційної близькості з ними тощо. Це підтверджує ефективність авторської програми та доцільність її впровадження у роботу практичних психологів системи освіти, а також їх відповідного навчання у процесі професійної підготовки.

Розроблено методичні рекомендації для фахівців у галузі психології щодо впровадження у своїй роботі розвивальної програми психологічного сприяння розвитку ціннісно-сислової сфери особистості підлітків із сімей повторного

шлюбу, які містять як загальні характеристики організації та супроводу роботи тренінгової групи, так і ті, що безпосередньо пов'язані зі специфічністю виконання тренінгових вправ.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі наведено результати теоретичного узагальнення та експериментального дослідження проблеми психологічних особливостей ціннісно-сміслової сфери особистості підлітків із сімей повторного шлюбу, які виявились при розробленні та обґрунтуванні структурно-функціональної моделі ціннісно-сміслової сфери підлітків, емпіричному визначенні її особливостей, розробленні, апробуванні та впровадженні психологічної програми розвитку ціннісно-сміслової сфери особистості підлітків із сімей повторного шлюбу тощо.

1. За результатами теоретичного аналізу основних підходів до дослідження ціннісно-сміслової сфери особистості підлітків загалом і сім'ях повторного шлюбу зокрема (психоаналітичний, біхевіористичний, гуманістично-екзистенціальний, аксіологічний, діяльнісний, диспозиційний, особистісно-орієнтовний, генетико-моделюючий та ін.) уточнено поняття ціннісно-сміслової сфери особистості як багаторівневої структури, яка має свою особливу ієрархію та містить взаємопов'язану сукупність цінностей, ціннісних орієнтацій, особистісних смислів унаслідок процесу усвідомлення та інтеріоризації притаманних певному суспільству цінностей, які у своїй взаємодії впливають на базові аспекти життєдіяльності людини.

2. Висвітлено вікові особливостей ціннісно-сміслової сфери підлітків, пов'язані з тим, що саме в підлітковому віці цінності та смисли починають формуватися у складну ієрархічно структуровану систему; з'являється спрямованість у виборі перспективних пріоритетів розвитку, постановки майбутніх цілей, визначення стратегії життя та надання йому смислу. Разом з тим визначено, що ціннісно-сміслова сфера особистості підлітків знаходиться ще на стадії формування і є доволі нестійкою.

3. Розроблено теоретичну структурно-функціональну модель ціннісно-сміслової сфери особистості підлітків, у якій виокремлено мотиваційно-потребовий (сукупність мотивів і потреб підлітків), емоційно-оцінний (ціннісно-орієнтована емоційна спрямованість), поведінковий (цінність взаємодії з іншими людьми) та смислоутворювальний (сукупність особистісних смислів, що визначають цілі та життєву перспективу особистості) компоненти, психологічні механізми (ідентифікація, рефлексія, ціннісне самовизначення, інтеріоризація, емоційне переживання, емоційна оцінка, персоніфікація, екстеріоризація, цілепокладання, проектування та ін.), що актуалізуються у процесі впливу соціального оточення (родина, однолітки, школа та ін.) та ініціюють її розвиток. Визначено критерії: 1) збалансованість, духовність і гармонійність (показники – сформованість потреб, які відповідають віковій специфіці: дружбі, прийнятті та підтримці з боку оточуючих та ін., збалансованість і гармонійність розвитку потреб особистості з відносним переважанням потреб у духовному вдосконаленні, емоційній близькості тощо; значущість мотивації саморозвитку в ієрархії вікових потреб); 2) позитивне ціннісне ставлення (показники – здатність емоційної оцінки життя, позитивне

емоційне сприйняття процесу життя; ціннісне ставлення до оточення, емпатійна спрямованість, здатність розпізнавати емоції інших людей та контролювати власний емоційний стан; переважання спрямованості на: допомогу оточуючим у процесі спілкування, діяльність; пізнання); 3) дієвість і толерантність (показники – готовність реалізувати потреби в духовному вдосконаленні, емоційній близькості, безконфліктна та толерантна взаємодія з іншими людьми, у тому числі з батьками, прагнення до емоційної близькості з ними); 4) осмисленість і самоконтроль (показники – осмисленість власного життя, його мети; усвідомлене ставлення до процесу життя, наявність цілей та життєвих перспектив, їх адекватна оцінка; знання себе (самоусвідомлення, самоконтроль), адекватність самооцінки тощо).

4. Висвітлено психологічну специфіку сім'ї повторного шлюбу та її вплив на ціннісно-сміслову сферу підлітків, зумовлену впливом попереднього, часто негативного досвіду сімейної соціалізації, особливостями як подружніх (материнським, батько-мачуха), так і батьківсько-дитячих стосунків (гармонійність-дисгармонійність, прийняття-відторгнення, авторитарність-демократичність, задоволення-незадоволення та ін.), які визначаються прихильністю та емоційним ставленням батьків і дітей один до одного.

5. За результатами емпіричного дослідження виявлено психологічні особливості ціннісно-сміслові сфери підлітків із сімей повторного шлюбу в порівнянні з підлітками з сімей першого шлюбу: часткова сформованість потреб, що відповідають віковій специфіці – дружбі, прийнятті та підтримці з боку оточуючих та ін.); незбалансованість і дисгармонійність духовних та матеріальних потреб; в ієрархії потреб більш значущими є потреби у фізичному вдосконаленні, розвагах та переважання гедоністичної спрямованості, слабка мотивація саморозвитку (духовного, фізичного, пізнання та ін.); негативна емоційна оцінка процесу життя, відсутність навичок контролювати власний емоційний стан; конфліктність та низька толерантність у взаємодії з іншими людьми, особливо з батьками; слабка готовність до реалізації потреб у духовному вдосконаленні та емоційній близькості з оточенням; недостатній рівень самоусвідомлення та самоконтролю, більш неусвідомлене ставлення до процесу життя та його контролю.

За результатами дисперсійного аналізу констатовано, що більше половини підлітків із сімей першого та повторного шлюбу мають низький рівень розвитку ціннісно-сміслові сфери особистості підлітків на відміну від підлітків із сімей першого шлюбу, в яких констатовано низький рівень розвитку ціннісно-сміслові сфери особистості лише у третини. Високі показники рівня розвитку ціннісно-сміслові сфери особистості не виявлені в жодного підлітка із сімей повторного шлюбу.

Установлено гендерні особливості ціннісно-сміслові сфери особистості підлітків із сімей повторного шлюбу: у хлопчиків із сімей повторного шлюбу менш виражена значущість потреби в повазі та підтримці з боку однолітків та дружбі ніж у дівчат, вони більше прагнуть до емоційної близькості, поваги з боку батьків та підтримки з боку дорослого світу. Виявлено гендерні відмінності батьківсько-дитячих стосунків – батьки з сімей повторного шлюбу демонструють менше любові та уваги до хлопчиків ніж до дівчат, при цьому вищі показники прийняття дівчат

властиві батькам порівняно з матерями. Батьки більш авторитарні у відносинах до хлопців, а матері – до дівчат.

6. Теоретичним обґрунтуванням психологічної програми розвитку ціннісно-сислової сфери підлітків із сімей повторного шлюбу виступили положення про сензитивність підліткового віку до формування ціннісно-сислових орієнтацій як стійкої властивості особистості; становлення системи смислів, що характеризується динамічністю, ієрархічністю і стійкістю й опосередковує подальший розвиток ціннісних орієнтацій, світогляду, ідентичності; можливість формування ціннісно-сислової сфери за відносно короткий проміжок часу активними соціально-психологічними методами навчання.

Ефективність авторської психологічної програми розвитку ціннісно-сислової сфери особистості підлітків проявилась у розширенні їх уявлень про загальнолюдські та сімейні цінності; виробленні вмій аналізу емоційної та ціннісної сфер особистості, навичок керувати своїми почуттями та емоційними станами, розвитку толерантності, оволодіння ефективними стилями взаємодії з батьками, вчителями і ровесниками, актуалізації прагнення до пошуку та реалізації власного смислу життя на основі адекватної самооцінки, ціннісних орієнтирів життєвої програми та життєвих цілей тощо.

Щодо *перспективи* подальшого дослідження проблем підлітків із сімей повторного шлюбу актуальним є ґрунтовне дослідження чинників становлення ціннісно-сислової сфери. Потребують поглибленого вивчення психологічні проблеми сім'ї повторного шлюбу як соціально-психологічного утворення. Доцільним уявляється вивчення готовності психологів і педагогічних працівників до роботи з підлітками із сімей повторного шлюбу загалом та до розвитку їх ціннісно-сислової сфери зокрема.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

У вітчизняних фахових наукових виданнях:

1. Пустовалов І. В. Проблема розвитку ценностно-смысловой сферы личности подростков в семьях повторного брака/ І. В. Пустовалов // Вісник післядипломної освіти : зб. наук. пр. : у 2-х ч. / Ун-т менедж. освіти НАПН України ; редкол.: О. Л. Ануфрієва [та ін.]. – К., 2005. – Вип. 9 (22) / голов. ред. В. В. Олійник. – К. : Атопол, 2013. – Ч. 2. – С. 290–297.

2. Пустовалов І. В. Роль сім'ї повторного шлюбу у розвитку ціннісно-сислової сфери підлітків / І. В. Пустовалов // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. пр. – Сєверодонецьк, 2015. – № 1 (36). – С. 331–340.

3. Пустовалов І. В. Модель розвитку ціннісно-сислової сфери особистості підлітка / І. В. Пустовалов // Науковий вісник ХДУ. – 2015. – Вип. 6. – С. 100–107.

4. Пустовалов І. В. Психологічні особливості ставлення підлітків з сімей повторного шлюбу до соціального оточення / І. В. Пустовалов // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. пр. – Сєверодонецьк, 2015. – № 3(38). – С. 293–303.

5. Пустовалов І. В. Психологічні умови розвитку ціннісно-сислової сфери особистості підлітків із сімей повторного шлюбу / І. В. Пустовалов // Актуальні

проблеми психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – 2016. – Т. I, вип. 45. – С. 137–143.

У наукометричних виданнях:

6. Пустовалов І. В. Психологічні особливості осмисленості життя дітей підліткового віку в сім'ях повторного шлюбу / І. В. Пустовалов // Проблеми сучасної психології : зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського нац. ун-ту імені Івана Огієнка, Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / за наук. ред.: С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. – Вип. 29. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2015. – С. 575–584.

7. Пустовалов І. В. Вплив сім'ї повторного шлюбу на мотиваційно-потребову сферу особистості підлітків / І. В. Пустовалов // ScienceRise : міжнар. наук. журн. – Харків : NVP РР «Технологічний Центр», 2015. – № 10/5 (15). – С. 53–57.

У зарубіжному виданні:

8. Пустовалов І. В. Батьківсько-дитячі стосунки в сім'ях повторного шлюбу як чинник розвитку ціннісно-сміслової сфери особистості підлітків / І. В. Пустовалов // Scientific-Researches : щомісячний наукометричний науковий журн. – Кишинів, 2016. – № 3. – С. 20–30.

Матеріали конференцій:

9. Пустовалов І. В. Вплив сім'ї на формування ціннісно-сміслової сфери особистості підлітків / І. В. Пустовалов // Актуальні проблеми розвитку організаційної та економічної психології в Україні : тези II Всеукр. конгр. з організаційної та економічної психології, (Кам'янець-Подільський, 28–30 трав. 2015 р.) / за наук. ред.: С. Д. Максименка, Л. М. Карамушки. – К. ; Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський нац. ун-т імені Івана Огієнка, 2015. – С. 71–72.

10. Пустовалов І. В. Феномен сім'ї повторного шлюбу у контексті впливу на розвиток ціннісно-сміслової сфери особистості підлітків / І. В. Пустовалов // Психологія та педагогіка: необхідність впливу науки на розвиток практики в Україні : зб. тез наук. робіт учасників Міжнар. наук.-практ. конф., (Львів, 26–27 лют. 2016 р.). – Львів : Друк ГО «Львівська педагогічна спільнота», 2016. – С. 35–36.

11. Пустовалов І. В. Психологічні особливості розвитку компонентів ціннісно-сміслової сфери особистості підлітків з сімей повторного шлюбу / І. В. Пустовалов [Електронний ресурс] // Психолого-педагогічний супровід фахової підготовки та підвищення кваліфікації особистості в умовах трансформації освіти : тези Всеукр. наук.-пр. конф., (Київ, 27 трав. 2016 р.). – К. : ДВНЗ «Університет менеджменту освіти», 2016. – С. 79–81. – Режим доступу : <http://umo.edu.ua/konferenciji-ta-seminari>.

12. Пустовалов І. В. Особливості розробки та впровадження програми психологічного сприяння розвитку ціннісно-сміслової сфери особистості підлітків з сімей повторного шлюбу / І. В. Пустовалов // Актуальні проблеми психології та педагогіки : зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф., (Харків, 11–12 листоп. 2016 р.). – Харків : Східноукраїнська організація «Центр педагогічних досліджень», 2016. – С. 91–94.

АНОТАЦІЇ

Пустовалов І. В. Психологічні особливості ціннісно-сміслової сфери особистості підлітків в сім'ях повторного шлюбу. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2017.

Дисертацію присвячено дослідженню психологічних особливостей ціннісно-сміслової сфери особистості підлітків з сімей повторного шлюбу.

У роботі визначено основні підходи до дослідження ціннісно-сміслової сфери особистості на основі аналізу яких уточнено поняття ціннісно-сміслової сфери особистості підлітків з урахуванням вікової специфіки. Обґрунтовано та розроблено структурно-функціональну модель розвитку ціннісно-сміслової сфери особистості підлітків. Проаналізовано специфіку та психологічні особливості сім'ї повторного шлюбу як чинника становлення і розвитку ціннісно-сміслової сфери особистості підлітків. Визначено критерії та показники розвитку ціннісно-сміслової сфери особистості підлітків з сімей повторного шлюбу. Досліджено рівні (високий, середній, низький) розвитку ціннісно-сміслової сфери особистості підлітків з сімей повторного шлюбу. Установлено гендерні особливості розвитку окремих компонентів ціннісно-сміслової сфери особистості підлітків у сім'ях повторного шлюбу.

Обґрунтовано, розроблено, апробовано та доведено ефективність психологічної програми розвитку ціннісно-сміслової сфери особистості підлітків із сімей повторного шлюбу. Запропоновано методичні рекомендації для психологів та вчителів щодо особливостей реалізації психологічної програми сприяння розвитку ціннісно-сміслової сфери особистості підлітків з сімей повторного шлюбу.

Ключові слова: ціннісно-сміслова сфера особистості, підлітки, сім'я, повторний шлюб, батьківсько-дитячі стосунки, цінності, особистісні смисли, мотиви, потреби.

Пустовалов И. В. Психологические особенности ценностно-смысловой сферы личности подростков в семьях повторного брака. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова. – Киев, 2017.

В работе определены основные подходы к исследованию ценностно-смысловой сферы личности. Уточнено понятие ценностно-смысловой сферы личности подростков, выделены в ее структуре мотивационно-потребностный, эмоционально-оценочный, поведенческий и смыслообразующий компоненты. Обоснована и разработана структурно-функциональная модель ценностно-смысловой сферы личности подростков. Определены критерии: (сбалансированность, духовность и гармоничность; положительное ценностное отношение; действенность, близость и толерантность; осмысленность и самоконтроль) сформированности ценностно-смысловой сферы в подростковом возрасте; показатели: сформированность потребностей, которые соответствуют возрастной специфике (дружба, принятия и поддержке со стороны окружающих и

др.), сбалансированность и гармоничность развития потребностей личности (с относительным преобладанием потребностей в духовном совершенствовании, эмоциональной близости и т.д.), значимость мотивации саморазвития в иерархии возрастных потребностей, способность эмоциональной оценки жизни, положительное эмоциональное восприятие процесса жизни, ценностное отношение к окружающему, эмпатийная направленность, способность распознавать эмоции других людей и контролировать собственное эмоциональное состояние, преобладание направленности на помощь окружающим в процессе общения, деятельности, познания, готовность реализовать потребности в духовном совершенствовании, эмоциональной близости, бесконфликтное и толерантное взаимодействие с другими людьми, в том числе с родителями, стремление к эмоциональной близости с ними осмысленность процесса жизни, наличие цели, знание себя (самосознание, самоконтроль), адекватность самооценки, осознанное отношение к процессу жизни, наличие целей и жизненных перспектив, их адекватная оценка и т.п., а также выявлены и описаны психологические особенности ценностно-смысловой сферы личности подростков из семей повторного брака. Исследованы уровни (высокий, средний, низкий) развития ценностно-смысловой сферы личности подростков из семей повторного брака. Проанализирована специфика и психологические особенности семьи повторного брака как фактора становления и развития ценностно-смысловой сферы личности подростков.

Установлено гендерные особенности развития отдельных компонентов ценностно-смысловой сферы личности подростков в семьях повторного брака.

Обоснована, разработана, апробирована и доведено эффективность психологической программы развития ценностно-смысловой сферы личности подростков из семей повторного брака, а также семинар-тренинг для их родителей.

Предложены методические рекомендации для психологов по внедрению в своей работе психологической программы развития ценностно-смысловой сферы личности подростков из семей повторного брака, содержащие как общие характеристики организации и сопровождения работы тренинговой группы, так и те, которые непосредственно связаны с спецификой выполнения отдельных тренинговых упражнений.

Ключевые слова: ценностно-смысловая сфера личности, подростки, семья, повторный брак, детско-родительские отношения, ценности, личностные смыслы, мотивы, потребности.

Pustovalov I. V. Psychological features of value-conceptual sphere of teenagers' personality in step-families. – Manuscript.

Thesis for a candidate degree in psychological sciences, specialty 19.00.07 – psychology of education and developmental psychology. – National Pedagogical Dragomanov University. – Kyiv, 2017.

The paper analyzes the main approaches to the study of value-conceptual sphere of the individual and clarifies the concept of teenagers' value-conceptual sphere in terms of their age characteristics. The author proposes a structural-functional model for the development of teenagers' value-conceptual sphere, discusses the psychological characteristics of step families as a teenagers' value-conceptual sphere development factor,

determines the criteria and measures of step-family teenagers' value-conceptual sphere levels (high, medium, low) as well as describes the gender characteristics of the individual components of step-family teenagers' value-conceptual sphere.

The author presents a scientifically grounded and successfully tested step-family teenagers' value-conceptual sphere development program as well as gives recommendations to psychologists and teachers on its application.

Keywords: value-conceptual sphere of personality, teenagers, family, step family, parent-child relationships, values, personal meanings, motives, needs.

Підписано до друку 15.03.2017 р. Формат 60x90/16.
Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.
Тираж 100. Зам. 44.

«Видавництво “Науковий світ”»[®]
Свідоцтво ДК № 249 від 16.11.2000 р.
м. Київ, вул. Казимира Малевича (Боженка), 23, оф. 414.
200-87-15, 050-525-88-77
E-mail: nsvit23@ukr.net
Сайт: nsvit.cc.ua